
تأثیر حضور زنان در ستادهای نظامی بر تصمیم‌گیری در بحران‌ها

پویا کرمی^۱

زهره جمالی زواره^۲

محسن خوش‌فر^۳

چکیده

ستادهای نظامی مجموعه‌ای از بخش‌ها و واحدهای سازمان‌یافته در نیروهای مسلح است. در واقع ستادهای نظامی مراکز فکری و مغز متفکر نیروهای مسلح است که استراتژی‌های دفاعی را تدوین می‌کنند و به اجرا درمی‌آورند. در نوشتار حاضر با جمع‌آوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای از متون علمی و دینی و به روش توصیفی _تحلیلی، قسمتی از کارآمدی حضور زنان در عرصه‌های تصمیم‌گیری ستادهای نظامی در مواقع بحرانی ارائه شده است. با توجه به این‌که زنان نیمی از پیکره جامعه انسانی را تشکیل می‌دهند، مطالعه و بررسی به‌کارگیری زنان در ستادهای نظامی موضوع پراهمیتی است که سال‌های اخیر مورد توجه پژوهشگران زیادی بوده است. در پژوهش حاضر افزون بر بررسی تفاوت‌های بین زن و مرد و تعریف بحران‌های موجود در ستادهای نظامی، تأثیر تصمیم‌گیری زنان در ستادهای نظامی در بخش‌های پزشکی و سلامت، حفاظت و حراست، عملیات و فرماندهی، مدیریت منابع انسانی و نتایج نشان می‌دهد زنان می‌توانند در امور مختلف تصمیم‌گیری ستادهای نظامی فعالیت کنند. حضور زن در ستادهای نظامی اثربخشی چندقطبی پیامدهای سیاست‌گذاری در بحران‌ها را افزایش می‌دهد.

واژگان کلیدی: ستادهای نظامی، حضور زنان، بحران‌ها، تصمیم‌گیری

۱. دانش‌آموز پایه یازدهم، مدرسه تیزهوشان شهید دستغیب ۴ (نمازی)، شیراز، pooya.karami2007@gmail.com

۲. طلبه سطح ۴، مؤسسه آموزش عالی فاطمه الزهراء خوراسگان، اصفهان jamali@whc.ir .

۳. عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران Mohsenkhoshfar@yahoo.com

مقدمه

زنان نیمی از پیکره جامعه انسانی را تشکیل می‌دهند. (باربارا پیس، ۱۳۸۲، ص ۱۲۱) مطالعه جنسیت و تفاوت‌های دو جنس زن و مرد همواره مرکز توجه و علاقه پژوهشگران بوده است. (ریچ، ۱۳۸۵، ص ۲۳۳) در طول تاریخ، زنان در ستادهای نظامی نقش‌های مختلفی از جمله فرماندهی، افسر، مشاور نظامی و... داشته‌اند. در برخی فرهنگ‌ها و جوامع، زنان در قامت جنگجو، فرمانده یا مشاور نظامی شناخته می‌شدند؛ برای مثال، در یونان باستان، زنان مانند آتنا و آرتیمیس، الهه‌های جنگ شناخته می‌شدند. در روم باستان، زنان مانند بوئودیسه و کلودیا اکتاویا، فرماندهان نظامی شناخته می‌شدند. (Cartwright, 2024, p 51)

به‌کارگیری زنان در ستادهای نظامی موضوعی است که در سال‌های اخیر توجه بیشتری را به خود جلب کرده است. این مسئله نه تنها به بهبود عملکرد و کارایی نیروهای مسلح کمک می‌کند، بلکه می‌تواند به ترویج برابری جنسیتی و تقویت حقوق بشر نیز منجر شود. (نبوی، ۱۳۸۴، ص ۳۳)

نوشتار حاضر با جمع‌آوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای و به روش توصیفی _تحلیلی درصدد بررسی تأثیر حضور زنان در ستادهای نظامی در مواقع بحران است. از این جهت ابتدا با استفاده از لغت‌نامه‌های مرتبط، مفهوم‌شناسی انجام و سپس با استفاده از منابع مکتوب، تفاوت‌های فیزیکی، عاطفی و شناختی زن و مرد و انواع بحران‌های موجود در ستادهای نظامی بررسی شده است. ضمن استناد بر ماده ۲۹ و ۱۶ قوانین ارتش جمهوری اسلامی ایران و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی مبتنی بر تأیید و به‌کارگیری زنان در ستادهای نظامی، به نقش‌ها و وظایف موجود در ستادهای نظامی اشاره شده در نهایت با استناد بر تمامی موارد مذکور، حضور زنان در بخش‌های مختلف ستادهای نظامی، تحلیل و تبیین گردیده است.

با تحلیل‌ها و بررسی‌هایی که در حوزه زنان، ستادهای نظامی، بحران‌ها و تفاوت‌های بین زن و مرد صورت گرفت، این نتیجه حاصل شد که زنان در بخش‌های پزشکی و سلامت، حفاظت و حراست، عملیات، مدیریت منابع مالی و انسانی، دانش و پژوهش، حفاظت از تأمین منافع ملی و روابط عمومی ستادهای نظامی می‌توانند بهتر از مردان عمل کنند.

پیشینه پژوهش

در مورد حضور زنان در ستادهای نظامی تحقیقات گوناگونی صورت گرفته، اما در مکتوبات موجود، به‌طور مستقیم به این امر اشاره نشده است؛ برای نمونه در پایان‌نامه‌ای با عنوان «بررسی نقش زن در حوزه دفاع مقدس و انعکاس آن در آثار نویسندگان زن» نوشته زهرا انصاری در سال ۱۳۹۵، حضور زنان در جبهه‌های نبرد در ثبت تاریخ دفاع مقدس از بعد هنری بررسی شده؛ اما نویسنده بر بعد

تصمیم‌گیری زنان در ستادهای نظامی اشاره‌ای نکرده است. در پایان‌نامه دیگری با عنوان «نقش زنان اهواز در دفاع مقدس» نوشته سکینه فاضلی در سال ۱۳۹۱، به حضور اجرایی زنان در صحنه نبرد اشاره شده، اما نویسنده به تصمیم‌گیری آنان در بحران‌ها اشاره‌ای نکرده است. مقاله «حضور نظامی زنان در صدر اسلام» نوشته سهیلا جلالی‌کندری در سال ۱۳۸۲، به حضور نظامی و اجرایی زنان اشاره کرده، اما نقش زنان را در تصمیم‌گیری‌ها نشان نداده است.

۱. مفهوم‌شناسی

۱.۱. ستادهای نظامی

ستادهای نظامی به مجموعه‌ای از بخش‌ها و واحدهای سازمان‌یافته در نیروهای مسلح اشاره می‌کنند که وظیفه فرماندهی، برنامه‌ریزی، هماهنگی و نظارت بر عملیات نظامی را بر عهده دارند. این ستادها مسئولیت‌های کلیدی در تصمیم‌گیری‌های استراتژیک و تاکتیکی را دارند و از افسران کادر و کارشناسان متخصص تشکیل شده‌اند تا اطمینان حاصل کنند که همه اقدامات نظامی بر اساس اطلاعات دقیق و به‌روز انجام می‌گیرد. (نصیری و گروه همکاران، ۱۳۹۴، ص ۶۶)

۱.۲. تصمیم‌گیری در علوم نظامی

تصمیم‌گیری نظامی به فرایند پیچیده‌ای اطلاق می‌شود که در آن افسران و کارکنان نظامی بر مبنای داده‌ها و اطلاعات موجود، انتخاب‌های استراتژیک می‌کنند تا اهداف مورد نظر در حوزه‌های عملیاتی، لجستیکی، اطلاعاتی و تاکتیکی را دنبال کنند. این فرایند شامل شناسایی مسئله یا فرصت، بررسی گزینه‌های ممکن، ارزیابی تبعات هر گزینه و در نهایت انتخاب بهترین راه‌حل ممکن است که به افزایش احتمال موفقیت عملیات نظامی منجر شود. عوامل مهمی در تصمیم‌گیری‌های نظامی دخیل هستند که شامل سرعت و دقت در تصمیم‌گیری، انعطاف‌پذیری، توانایی پیش‌بینی، تحلیل ریسک، شناسایی و مدیریت عدم قطعیت‌ها و همچنین هماهنگی و اجرای مؤثر دستورات هستند. تصمیم‌گیری نظامی اغلب تحت فشار زمانی و با محدودیت‌های اطلاعاتی انجام می‌شود که این امر اهمیت تجربه، آموزش و شهود فرماندهان را افزایش می‌دهد. در محیط نظامی، تصمیم‌گیری معمولاً با استفاده از مدل‌ها و فرآیندهای تصمیم‌گیری ساختاریافته مانند (OODA Loop) مدار مشاهده، جهت‌گیری، تصمیم‌گیری، عمل و مدل‌های دیگری که به تحلیل و پیش‌بینی پیامدها کمک می‌کنند، پشتیبانی می‌شود. این مدل‌ها به فرماندهان کمک می‌کنند از اطلاعات استراتژیک و تاکتیکی به‌دست‌آمده از سیستم‌های اطلاعاتی سود ببرند و با حفظ انعطاف‌پذیری، تصمیمات سریع و مؤثری بگیرند. (لونی و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۴۶)

۱. ۳ بحران

بحران به موقعیتی اشاره دارد که در آن تعادل موجود به شکل جدی به چالش کشیده شده و نیاز به توجه فوری و اقدام حساس است. این شرایط می‌تواند ناشی از تهدیدهای امنیتی، بلایای طبیعی یا حتی ناپایداری‌های سیاسی باشد که از نظر نظامی بحران تلقی می‌شوند. این به معنای آن است که برای حفظ امنیت و استقرار، باید به سرعت و با دقت بالا تصمیم‌گیری شود. فرماندهان نظامی معمولاً راهبردهایی را برای مواجهه با بحران‌ها طراحی می‌کنند که شامل ارزیابی سریع وضعیت، برنامه‌ریزی دقیق برای عملیات و مدیریت منابع محدود برای رسیدن به نتایج مطلوب است. در فرایند تصمیم‌گیری نظامی در مواقع بحرانی، این مهم است که تمام گزینه‌ها و پیامدهای ممکن با توجه به اطلاعات موجود ارزیابی شوند تا بتوان بهترین مسیر عمل را انتخاب کرد. این امر نه تنها شامل تاکتیک‌های نظامی می‌شود، بلکه نیازمند توانایی در درک و پیش‌بینی رفتار دشمن، مدیریت ریسک و اتخاذ تصمیماتی است که برای حفظ جان افراد و تأمین امنیت ملی حیاتی هستند. بحران‌ها همچنین نیاز به هماهنگی دقیق بین واحدهای مختلف نظامی و همکاری با نهادهای غیرنظامی دارند تا یک پاسخ جامع و منسجم ارائه شود. این هماهنگی برای مدیریت منابع، اطلاع‌رسانی به عموم مردم و تدارک و پیاده‌سازی برنامه‌های امداد و نجات بسیار حیاتی است. (آقادی، ۱۳۹۴، ص ۷۲)

۲. شاخصه‌های جنسیتی زنان

با توجه به مسئله مورد بررسی، لازم است نخست به شاخصه‌های جنسیتی زنان اشاره شود تا تحلیل وظایف در بحران، بر این اساس دقت بیشتری داشته باشد. ناگفته نماند در اصل تفاوت میان زن و مرد شکی نیست. امیرالمؤمنین علی؟ ع در حکمت ۲۴۳ نهج البلاغه به برخی از برترین ویژگی‌های زن اشاره نموده و می‌فرماید: «خِبَارُ خِصَالِ النِّسَاءِ، شِرَارُ خِصَالِ الرِّجَالِ؛ الرَّهُوُ وَالْجُبْنُ وَالْبُخْلُ؛ فَإِذَا كَانَتْ الْمَرْأَةُ مَرْهُوَةً لَمْ تُمْكِنْ مِنْ نَفْسِهَا، وَإِذَا كَانَتْ بِخِيلَةٍ حَفِظَتْ مَالَهَا وَ مَالَ بَعْلِهَا، وَإِذَا كَانَتْ جَبَانَةً فَرَقَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ يَعْزُضُ لَهَا.» (نهج البلاغه، حکمت/ ۲۳۴).

آن حضرت ضمن یکسان دانستن سرمایه‌های وجودی زنان و مردان از خلقت، به این نکته اشاره می‌کند که این سرمایه‌ها، به شکل متفاوتی در وجود آنان نمایان شده است؛ اگرچه زنان و مردان در بعضی ویژگی‌ها مشترک هستند، در بعضی ویژگی‌ها با هم متفاوتند. (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷، ص ۵۴)

در ادامه به بخشی از تفاوت‌ها اشاره می‌شود.

۲. ۱. تفاوت‌های فیزیکی

زنان غالباً توانایی جسمی کمتری نسبت به مردان دارند و ضعیف‌ترند. (افلاطون، ۱۳۹۴، ص ۵۵) گفتار زنان عموماً لطیف‌تر، نازک‌تر و کشسان‌تر از مردان است.

(مجد، ۱۳۹۷، ص ۲۵) برخلاف مردان، زنان می‌توانند چندین کار را به‌طور هم‌زمان انجام دهند. (کلینی، ۱۳۶۸، ص ۲۳۵) از نظر توانایی شنوایی، زنان دارای ظرفیت درک بالاتری هستند و تقریباً تمام محرک‌های صوتی را تشخیص می‌دهند. فیلترهای مغزی زنان به‌خوبی کار نمی‌کند و به آن‌ها اجازه می‌دهد صداهای بیشتری بشنوند، اما این می‌تواند منجر به خستگی و برچسب احساسی‌تر شدن آن‌ها شود. (گری، ۱۳۷۶، ص ۱۶۸) از نظر بینایی و ادراک، زنان در مقایسه با ادراک عمومی مردان، سرعت درک بالاتری دارند و به جزئیات سریع و دقیق توجه می‌کنند. (روژه، ۱۳۷۰، ص ۷۷) از نظر ایمنی، زنان عموماً در مقابل آسیب‌ها و بیماری‌ها مقاومت بیشتری دارند و طول عمر آن‌ها نسبتاً بیشتر است. (مجد، ۱۳۹۷، ص ۲۵)

۲. ۲. تفاوت‌های عاطفی و شناختی

زنان به دلایل بسیار از جمله احساسات قوی‌تر، تحمل مسئولیت‌های سنگین‌تر و توانایی تمرکز کمتر، ممکن است زودتر به افسردگی و افسردگی از مردان شوند (گری، ۱۳۷۶، ص ۱۶۸). دید و حواس باز، تفکر ابتدایی و تمایل به حل مسئله دارند. اعتماد به نفس زنان کمتر از مردان است و به دلیل احساسات بیشتر، استقلال‌طلبی کمتری نسبت به مردان دارند. (مجد، ۱۳۹۷، ص ۲۵)

در بانوان وابستگی بیشتر است، تمایل به داشتن تکیه‌گاه دارند؛ به حمایت و اعتماد در روابط نیاز دارند. (نهج الفصاحه، ۱۳۹۵، ص ۳۱۰) در درک کلامی و استدلال دختران بر پسران برتری ندارند. (روژه، ۱۳۷۰، ص ۷۷) مغز مردان اطلاعات را منظم‌تر و مرتب‌تر دسته‌بندی می‌کند (رحمتی، ۱۳۷۱، ص ۶۹) درحالی‌که مغز زنان برای حساسیت در برابر انسان‌ها و چهره‌ها طراحی شده است. (روژه، ۱۳۷۰، ص ۷۷) رنج و عزا در زنان بیشتر با گریه و افسردگی ظاهر می‌شود و برای آنان، موضوعات جزئی به‌اندازه موضوعات بزرگ، مهم است. (باربارا پیس، ۱۳۸۲، ص ۱۲۱) هویت در زنان نه تنها برای استقلال شخصیت است، بلکه برای همکاری، صمیمیت و مراقبت از دیگران هم هست. اما هویت پسران به تمرکز بر استقلال، رقابت و فردیت می‌پردازد. (جمعی از نویسندگان کتاب زن، ۱۳۸۸، ص ۱۱۱) برای پسران، گفت‌وگو و تبادل نظر وسیله‌ای برای انتقال پیام است؛ اما برای دختران، بیشتر ابزاری برای ارتباط عاطفی و همدلی است. (لطف‌آبادی، ۱۳۸۸، ص ۱۸) زنان وقتی ناراحت یا ناامید هستند، نیازمند شنیده شدن، نوازش و احساس دوستی هستند. (ریج، ۱۳۸۵، ص ۲۳۳) زنان عصبانیت خود را بیشتر به شکل غیرمستقیم و مقاومت منفی مانند قهر، کینه‌توزی، سکوت یا شایعه‌پراکنی نشان می‌دهند. (میخائیل اس و همکاران، ۱۳۷۹، ص ۹۸)

۴. نقش زنان در شرایط بحرانی ستادهای نظامی

حضور زنان در ستادهای نظامی به مرور زمان تکامل یافته و زمینه‌های جدیدی را

برای مشارکت آن‌ها در این عرصه باز کرده است. زنان در سراسر جهان به‌ویژه در جمهوری اسلامی ایران و در ساختارهای نظامی مختلف، نقش‌های متنوعی را بر عهده گرفته‌اند. در ماده ۲۹ قانون ارتش جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۶/۷/۷ و ماده ۱۶ قانون استخدامی سپاه پاسداران مصوب ۱۳۷۰/۰۷/۲۱ ممنوعیتی برای اصل استخدام و اشتغال زنان مقرر نشده است؛ بنابراین زنان می‌توانند در صورت تمایل به استخدام نیروهای مسلح و ستادهای نظامی در آیند؛ چنان‌که هم‌اکنون نیز در نظام جمهوری اسلامی ایران معمول است، اما نکته مهم در مورد استخدام زنان در نیروهای مسلح و ستادهای نظامی کشورمان که هم‌اکنون نیز رعایت می‌شود این است که اشتغال زن نباید به کرامت و احترام زن مسلمان هیچ لطمه و خدشه‌ای وارد کند. این تنوع نقش‌ها نشان‌دهنده تغییرات فرهنگی و ساختاری در ستادهای نظامی است که می‌کوشند از توانایی‌های همه اعضای خود به‌طور مؤثرتری بهره‌برداری کنند. (مطبیری و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۱۰۳) زنان در عرصه‌های مختلفی از ستادهای نظامی حضور دارند که در شرایط بحرانی، می‌توانند اثرگذار باشند. در ادامه برخی از این وظایف و اثر آنان در شرایط بحرانی به‌تفکیک بررسی خواهد شد. (هورین، ۱۳۷۵، ص ۱۶۵)

۴. ۱ پزشکی و سلامت

حضور زنان در بخش پزشکی و سلامت ستادهای نظامی نقش مهمی در تصمیم‌گیری‌های مرتبط با سلامت و درمان در شرایط بحرانی ایفا می‌کند. این حضور فعال، به‌ویژه در زمان‌های بحرانی، اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا تضمین‌کننده سطح بالای آمادگی و پایداری ستادهای نظامی در شرایط دشوار است. (هورین، ۱۳۷۵، ص ۱۶۵)

زنان با تخصص‌های پزشکی و بهداشتی خود، نه‌تنها در ارائه خدمات درمانی به نیروها، بلکه در تصمیم‌گیری‌های استراتژیک مرتبط با سلامت و بهداشت در ستادهای نظامی نقش‌آفرینی می‌کنند. آن‌ها با ارائه دیدگاه‌های علمی و کاربردی، به تدوین راهبردهای مؤثر در پیشگیری و مقابله با شیوع بیماری‌ها و حفظ سلامتی نیروها کمک می‌کنند که این امر در زمان بحران‌ها از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. (پترای و اسمیت، ۱۳۹۳، ص ۴۴) برای مثال در عملیات «عاصفه الحزم» در عربستان سعودی که از جمله کشورهای اسلامی است، زنان نیروهای نظامی عربستان سعودی در زمینه‌های مختلف از جمله پزشکی، ارتباطات و اطلاعات نظامی و حتی شرکت در عملیات نظامی فعالیت داشته‌اند.

افزون بر این، حضور زنان در ستادهای نظامی در قامت بخشی از تیم‌های پزشکی و بهداشتی، باعث تقویت توانایی‌های ستادها در فرایند تصمیم‌گیری برای مواجهه با بحران‌های بهداشتی و پزشکی می‌شود. آن‌ها با اعمال تخصص و مهارت‌های خاص خود، به تضمین آمادگی و واکنش سریع و مؤثر ستادها در شرایط بحرانی کمک می‌کنند. (ابن جبیر، ۱۴۱۲ق، ص ۲۳۱)

در هنگام بحران، برای مثال زمانی که بین دو جناح جنگ صورت می‌گیرد یا بلایای طبیعی، بدیهی است که مراکز درمانی مملو از مجروحان خواهد شد؛ در این شرایط کادر درمان می‌بایست به صورت چندوظیفه‌ای عمل کنند. زنان معمولاً قادرند چندین وظیفه را همزمان مدیریت کنند و به نتایج مطلوب در هر یک از آن‌ها برسند. (شعاری‌نژاد، ۱۳۷۳) بنابراین زنان برای کادر درمان چه در ستادهای نظامی و چه به‌صورت عمومی بهتر از مردان می‌توانند بحران‌های پزشکی و سلامتی را مدیریت کنند.

بخش دیگری از سلامت و بهداشت که می‌توان به آن اشاره کرد بحث پرستاری است. پرستاری، جایگاه بالارزشی در جامعه اسلامی دارد. (جمعی از نویسندگان و فیات‌الائمه، ۱۳۸۷) در طول تاریخ اسلام شخصیت‌های بسیاری مشتاقانه از بیماران مراقبت می‌کردند که نمونه بارز آن، وجود مقدس حضرت زینب کبری؟ عها؟ است که در واقعه عاشورا، ضمن پرستاری از امام سجاد؟ ع؟ و سپاه امام حسین؟ ع؟، از ارزش‌های اسلامی پاسداری کرد. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰، ص ۹۱) پرستاری نظامی به آموزش پرستاران در زمان صلح و برای امداد رسانی در بحران‌ها، حوادث و بلایای طبیعی می‌پردازد. با این حال این آمادگی باید همیشه در پرستاران نظامی وجود داشته باشد که در صورت وقوع جنگ توانایی حضور مؤثر در صحنه نبرد برای نجات جان خود، مجروحین و دیگر حاضرین را داشته باشند. (Eliassy, 2015, p15)

۴.۲. حفاظت و حراست

حضور زنان در حفاظت و نگهداری ستادهای نظامی از دوران صدر اسلام تاکنون، نقش بارزی در تصمیمگیری‌های استراتژیک و مدیریت بحران‌ها داشته است. در این راستا، زنان مسلمان با تعهد و شجاعت خود در کنار مردان، به حفاظت از اردوگاه‌ها و سپاه پرداخته‌اند. (واقدی، ۱۴۰۹ق، ص ۳۵۴)

در دوران معاصر، حضور زنان در ستادهای نظامی، به‌ویژه در واحدهای حفاظت و نگهداری، به تقویت سیستم‌های امنیتی کمک می‌کند و بخشی ضروری از استراتژی‌های دفاعی را تشکیل می‌دهد. زنان با داشتن توانایی‌های ویژه در توجه به جزئیات، مهارت‌های ارتباطی مؤثر و توانایی حل مسئله، می‌توانند در زمان بحران‌ها، به تصمیمگیری‌های سریع و دقیق کمک کنند. (Eliassy, 2015, p15)

یک فرد فعال در حوزه حراست باید ضمن عمل به احکام و موازین شرعی و اسلامی در تمام امور و ترویج فرهنگ مسئولیت‌پذیری و قانون‌گرایی و رعایت اصول اساسی اسلام یعنی تکریم ارباب رجوع و حفظ آبرو و اسرار بسیار بکوشد و با اخلاص عمل کند. حراست و حفاظت در ستادهای نظامی چندین مسئولیت دارد که رعایت آنان در شرایط بحرانی بسیار لازم و ضروری است. روحیه حفاظت و نگهداری از مهم‌ترین ویژگی‌های روان‌شناسی و شخصیتی افرادی است که برای استخدام در شغل حراست اقدام می‌کنند. مسئولان موفق حراست در سازمان‌ها و

شرکت‌های مختلف اغلب حافظه خوبی دارند و می‌توانند مسائل و اطلاعات را از ابعاد مختلف تجزیه و تحلیل کنند. مغز مردان به گونه‌ای طراحی شده که اطلاعات را منظم‌تر و مرتب‌تر دسته‌بندی می‌کند. مردها اغلب قوی‌تر هستند و استخوان‌بندی و عضلات قوی‌تری دارند و مسلماً در آمادگی دفاعی بهتر از زنان هستند. از نظر چندوظیفه‌ای، مردان تمایل دارند روی یک کار در یک زمان تمرکز کنند، درحالی‌که زنان می‌توانند چندین کار را هم‌زمان انجام دهند. این ویژگی زن در گزارش فعالیت‌ها در شرایط بحرانی بهتر از مردان است.

یکی دیگر از مهم‌ترین ویژگی‌های حراست و حفاظت قدرت بینایی و شنوایی بالا در شرایط بحرانی و حساس است. (جوزف، ۱۳۸۲: ۵۵) که زنان نسبت به مردان دارای ادراک بینایی و شنوایی بالایی هستند. (Masood Asl I & Groupe of colleagues, 2010, p20)

۳.۴. عملیات و فرماندهی

فرماندهی کل قوا امام خامنه‌ای (حفظه‌الله) در بیان اهمیت و ویژگی‌های فرماندهی بیانات مفصل و مهمی دارند که شامیبت آن‌ها را می‌توان له این جمله دانست: نیروهای مسلح اساساً محور اصلی‌شان، فرماندهی است. (بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار فرماندهان نظامی و انتظامی، ۱۳۶۹)

مروری بر تاریخ اسلام نشان می‌دهد که حضور زنان در میدان‌های نبرد و عملیات نظامی ریشه‌های عمیقی دارد. از حضور مستقیم «ام سلیم بنت ملحان» در جنگ حنین تا مشارکت «ام عماره» در جنگ‌ها برای دفاع از حضرت محمد (صلی الله علیه و آل و سلم) همه نشان‌دهنده آن است که زنان مسلمان از دیرباز در کنار مردان، نقش‌های قابل‌توجهی در دفاع و مقابله با چالش‌های نظامی داشته‌اند. (حرالعالمی، ۱۴۱۳ق، ص ۱۶۶)

این حضور بیان‌گر اعتماد به قابلیت‌های زنان به عنوان عناصر مؤثر و کلیدی در تصمیم‌گیری‌های حیاتی در زمان بحران و بخش عملیات ستادهای نظامی است. در تحلیل تأثیر حضور زنان در ستادهای نظامی، می‌توان دید که از دوران صدر اسلام تا به امروز، زنان نقش‌های فعال و مستقیمی در عملیات نظامی و خطوط مقدم داشته‌اند. این حضور فعال زنان که در یگان‌های ویژه و عملیات خاص مانند فعالیت‌هایی در یگان ویژه فراجا نیز دیده می‌شود، نمونه‌ای از توسعه و تکامل نقش زنان در ستادهای

نظامی در عصر حاضر است. (Lagarde, C, 2014, p9)

عملیات یکی از ارکان ستادهای نظامی است؛ (اسدی فرد، ۱۳۹۰، ص ۱۲) که چندین بعد کاری دارد از جمله حمل سلاح، فرماندهی، اجرای عملیات و پشتیبانی. (بیات، ۱۳۸۶، ص ۹۷)

در شرایط بحرانی که حساسیت انجام عملیات نسبت به سایر زمان‌ها بالاتر است، با توجه به ویژگی قوی‌بودن عضلات مرد نسبت به زن و استخوان‌بندی قوی، مرد بهتر

می‌تواند در انجام امور پشتیبانی که مستلزم نیروی بدنی بالاست، کارآمد باشد. (حسن‌پور، ۱۴۰۱، ص ۶۸)

در بحث فرماندهی ویژگی‌های یک فرمانده خوب علاوه بر انضباط، تعهد و صفاتی از این قبیل، ادراک شنوایی و بینایی قوی است و با توجه به حساسیت بالای ستادهای نظامی یک فرمانده نظامی باید جزئی‌نگر باشد. (دادوند، ۱۳۹۷، ص ۷۸) در تحقیقات صورت‌گرفته دانشگاه استنفورد آمریکا، به دلیل عوامل مختلف ژنتیکی و هورمونی قدرت بینایی زن نسبت به مرد بیشتر است که این امر می‌تواند در ستادهای نظامی منجر به کارایی بیشتر زن نسبت به مرد در انجام عملیات‌هایی که نیاز به قدرت بینایی بالایی دارد مؤثر است. (Kundnani, Hans, 2011, p34)

در تحقیق دیگری که در دانشگاه‌های مونیخ آلمان و استنفورد آمریکا صورت‌گرفته، با توجه به این‌که در زنان فیلترهای مغزی به‌خوبی کار نمی‌کند، امکان شنیدن صداهای بیشتر و مختلف را به زن بیشتر از مرد می‌دهد.

سعه‌صدر و آرامش روحی یکی دیگر از صفات یک فرمانده در شرایط بحرانی است. (فاضل لنگرانی، ۱۳۹۳، ص ۷۹) مردها معمولاً اعتمادبه‌نفس بالاتری دارند؛ از این‌رو استقلال‌طلبی در مردها به دلیل احساسات کمتر نسبت به زنان بیشتر است. (گری، ۱۳۷۶، ص ۱۶۸) یکی از عوامل مهم در سعه‌صدر و آرامش روحی، استقلال‌طلبی است. (میری، ۱۴۰۲، ص ۷۸) استقلال‌طلبی بیشتر در مردان نسبت به زنان باعث می‌شود که مردان در این صفت برای فرماندهی ستادهای نظامی بهتر از زنان عمل می‌کنند.

این تنوع نقش‌ها نه تنها نشان‌دهنده تغییرات فرهنگی و ساختاری در ستادهای نظامی است، بلکه همچنین برجسته‌سازی تأثیر حضور زنان در تصمیم‌گیری‌های حیاتی در شرایط بحرانی است که می‌تواند به افزایش کارایی و اثربخشی عملیات نظامی منجر شود. (حر عاملی، ۱۴۱۳، ص ۱۶۶)

۴.۴. مدیریت منابع انسانی و مالی

تأمین مالی فعالیت‌های نظامی، مؤلفه ضروری برای نقش‌آفرینی دفاعی در روند نظامی است و شفافیت در تأمین بودجه فعالیت‌های دفاعی، سنگ بنای منابع انسانی کارآمد و فعال به شمار می‌رود. یکی دیگر از وظایف ستادهای نظامی مدیریت منابع انسانی و مالی است که می‌توان آن را رکن اصلی ساختمان ستادهای نظامی پنداشت. این بخش شامل برنامه‌ریزی و تخصیص منابع انسانی و مالی برای اجرای عملیات نظامی، آموزش و توسعه نیروهای نظامی، تدوین بودجه‌ها و برنامه‌های مالی نظامی و نظارت بر صحت اجرای مقررات مالی و منابع انسانی است. نظر به این‌که زن در نهاد خانواده به منزله رکن اصلی مدیریت منابع مالی این نهاد است، می‌توان گفت که در این بخش ستادهای نظامی نیز می‌تواند کار خود را به نحو احسن انجام دهد. (کلینی، ۱۳۹۷، ص ۲۳۵) ستادهای نظامی برای ادامه فعالیت‌های خود نیازمند گزینش

استراتژی مناسب برای حداکثرسازی بهره‌برداری از فرصت‌های محیطی با توجه به نقاط قوت و ضعف خود هستند. بدین ترتیب، ستادهای نظامی با انتخاب بهترین استراتژی در زمان‌های بحرانی گام مهمی در جهت بهبود عملکرد مالی خود برمی‌دارند. واحد منابع انسانی و مالی در هر مجموعه به‌منزله خط مقدم افزایش بهره‌وری سازمانی است (رمضانپور و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۶) اقتصاد و نیروی کار از مهم‌ترین عوامل پیشرفت و بهبود یک سازمان است. همچنین منابع مالی زیرساخت و یکی از ارکان مهم تأمین منابع انسانی در هر نهادی است. (رمضانپور و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۶)

بنابراین، شناسایی منابع رشد سرمایه‌گذاری در ستادهای نظامی از نظر سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی دارای اهمیت است و به‌کارگیری کارشناسان مالی یکی از مقوله‌هایی است که تأثیر آن بر سرمایه‌گذاری در صنایع دفاعی باید مورد بررسی موشکافانه قرار گیرد. (نظیفی، ۱۳۸۳، ص ۱۳) پشت ارائه هرگونه خدمات در سطوح مختلف، ساعات زیادی تلاش و کار یک گروه از متخصصین وجود دارد. حقیقت این است که هیچ ارائه خدمتی بدون حضور انسان به سرانجام نمی‌رسد؛ بنابراین برای سازندگی یک سیستم، وجود نیروی انسانی بسیار ضروری است. هر سازمان برای این‌که بتواند به اهدافش نزدیک شود، نیازمند نیروی انسانی ماهر، شایسته و کاردان است. (رمضانپور و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۶)

فلذا با توجه به این‌که منابع مالی می‌تواند زمینه خوبی را برای توسعه منابع انسانی ایجاد کند و با توجه به اهمیت و حساسیت ستادهای نظامی و اماکن دفاعی نسبت به سایر سازمان‌ها، نیازمند به‌کارگیری کارشناسان اقتصادی بسیار ماهر است. یکی از ویژگی‌های مهم یک کارشناس اقتصادی خوب در ستادهای نظامی عبارت‌اند از:

فراگیری همیشگی

امروزه علم در همه زمینه‌ها در حال پیشرفت است. در علم حسابداری نیز استراتژی‌ها مالی روزبه‌روز در حال تغییر و بهینه‌شدن هستند. یک مدیر مالی باید با ظهور هر استراتژی جدید مالی باید آن را بیاموزد و در صورت کاربردی آن را در سازمان پیاده نماید. به این شکل ستادهای نظامی یک‌قدم از دیگر نهادها جلوتر خواهد بود. (کریمی، ۱۳۸۳، ص ۱۱) یکی از ویژگی‌هایی که باید یک مدیر موفق امور مالی داشته باشد، مهارت ارتباطی است. (لویکی، ۱۳۸۵، ص ۲۳۳) زنان به‌طور معمول مهارت‌های ارتباطی برجسته‌ای دارند که این باعث می‌شود آن‌ها در نقش‌هایی که نیاز به ارتباطات فعال و حساسیت در تعامل با دیگران دارد، مانند مراقبت از بیماران یا تدریس، ارباب‌رجوع بیشتر از مردان موفق باشند. (Bramsen I & Dirkzwager, 2014, p14)

یکی دیگر از ویژگی‌های مهم این بخش داشتن صبر و استقامت است که زنان

معمولاً صبر و استقامت بیشتری دارند که این ویژگی می‌تواند در کارهایی که نیاز به تمرکز طولانی‌مدت و تلاش‌های مداوم دارد، بهتر از مردان باشد. زنان معمولاً مهارت‌های برجسته‌ای در کارکردن به‌صورت گروهی دارند. این مهارت می‌تواند در کارهای تیمی که نیاز به همکاری و همکاری گروهی دارد، مؤثرتر از مردان باشد. همچنین زنان معمولاً به‌طور طبیعی به جزئیات خاص توجه بیشتری دارند. این می‌تواند در زمینه‌های مختلف مدیریت مالی مانند حسابداری، تجزیه و تحلیل مالی و یا کنترل هزینه‌ها بسیار حیاتی باشد. برخی مطالعات نشان می‌دهند که زنان معمولاً در مقایسه با مردان ریسک‌پذیری کمتری دارند. این ممکن است به علت توجه بیشتر به جزئیات و ارزیابی دقیق‌تر احتمالات باشد. در مدیریت مالی، این می‌تواند منجر به تصمیمات مالی پایدارتر و کم‌ریسک‌تر شود. زنان به‌طور کلی در مهارت‌های ارتباطی و درک بهتر احساسات دیگران برتر هستند. این می‌تواند در مدیریت تیم‌ها، برقراری روابط با مشتریان و همچنین در مذاکرات مالی کمک کند. توانایی در توضیح کردن مسائل پیچیده به زبان ساده، ایجاد اعتماد و تبادل اطلاعات می‌تواند در همکاری گروهی و درک بهتر دیگران در مورد مسائل مالی کمک کند که این امر در زنان برجسته‌تر از مردان است. در مطالعات مختلف، زنان معمولاً به‌عنوان فردی که به‌طور مداوم درگیر بررسی و تجزیه و تحلیل جزئیات هستند شناخته می‌شوند. زنان ممکن است از رویکرد «مراقب» یا «محتاط» برخوردار باشند که این توانایی را به آن‌ها می‌دهد که در تصمیمات مالی یا انسانی خود بیشتر از مردان دقت و تمرکز کنند. زنان در ارزیابی دقیق ریسک‌ها، برنامه‌ریزی برای آینده و حفظ توازن بین هزینه‌ها و درآمد بیشتر موفق هستند. این برای مدیریت منابع مالی ضروری است، زیرا این کارها به توسعه و نگهداری نیروی انسانی کمک می‌کند. مدیریت منابع مالی منجر می‌شود تا در ارزیابی دقیق نیازهای منابع انسانی، برنامه‌ریزی برای توانمندی‌های آینده و حفظ توازن بین نیازها و منابع کارکنان بهتر عمل شود. همچنین زنان توانایی بیشتری در برنامه‌ریزی بلندمدت دارند. در مدیریت مالی، این می‌تواند به استراتژی‌های مالی بلندمدت که برای موفقیت در بلندمدت ضروری است، کمک کند. برداشت بلندمدت در مدیریت منابع مالی و منابع انسانی به معنای تمرکز بر روی اهداف و برنامه‌هایی است که به‌مرور زمان می‌توانند منجر به موفقیت‌های بزرگ‌تر شوند. این به معنای توجه به جوانب استراتژیک و بلندمدت کسب‌وکار، برخلاف تصمیمات کوتاه‌مدت که ممکن است فقط به موفقیت‌های موقتی منجر شوند که این دید در زنان وسیع‌تر از مردان است. (Auspurg, Katrin & Jackle, Annette, 2017, p46)

۴.۶. حفاظت از تأمین منافع ملی

لازمه تأمین منافع ملی، امنیت است. یکی از عوامل به خطر انداختن امنیت که در نتیجه سبب تضعیف منافع ملی نیز می‌شود، تهدید است. «امنیت»، بنیادی‌ترین نیاز هر جامعه و مهم‌ترین عامل برای دوام زندگی اجتماعی به شمار می‌رود و از این رو

از گذشته‌های دور، مرکز توجه صاحب‌نظران و نظریه‌پردازان بوده است. تهدیدهای امنیت ملی در شرایطی شکل می‌گیرد که ساختارهای سیاسی و امنیتی کشورها در وضعیت عدم انسجام قرار داشته باشند. «منفعت» غالباً به آنچه نزد شخص یا گروهی واجد سودمندی است، اطلاق می‌شود، زیرا به او یا به آن‌ها چیزی را می‌دهد که طالب آن هستند و یا موجبات خرسندی‌شان را فراهم می‌کند. براین اساس، منفعت در نزد اشخاصی که در پی آن هستند آن اندازه مهم است که در تعیین قواعد رفتاری که ملزم به رعایت آن هستند و در داورهای ارزشی آنان مؤثر واقع می‌شود؛ بنابراین همان‌گونه که دیوید سینگر تأکید می‌کند، منفعت ملی چشم‌انداز مبهمی است که غالب ما جهان را در آن می‌بینیم، دشمنانمان را با آن شناخته و محکوم می‌کنیم، شهروندانمان را با استناد به آن تابع خود می‌سازیم و اعمالمان را به واسطه آن تأیید اخلاقی کرده و کارایی می‌بخشیم. براین اساس، مفهوم منفعت ملی هم در سطح تحلیل و هم در عرصه عمل سیاسی استفاده می‌شود. در واقع، این مفهوم ابزاری است برای توصیف، توضیح و یا ارزیابی و تطبیق منابع و سیاست‌های داخلی و خارجی یک ملت و در راستای عمل سیاسی و وسیله‌ای است در خدمت توجیه، تقبیح و یا پیشنهاد سیاست‌ها در هر صورت، این مفهوم اشاره به چیزی دارد که برای یک جامعه ملی بهترین است در یک تقسیم‌بندی دیگر، دو بعد متمایز از مفهوم منفعت ملی، با توجه به تفاوت امکانات داخلی و خارجی واحدهای ملی، از یک‌دگر متمایز هستند. یکی از مهم‌ترین سازمان‌های تأمین‌کننده منافع ملی هر کشور ستادهای نظامی آن کشور است. (حسنى فر، ۱۳۸۳، ص ۲۳) برای شناخت عوامل تأثیرگذار در حوزه تأمین منافع ملی، نیازمند به‌کارگیری افرادی در ستادهای نظامی است که در این حوزه بهترین کارآمدی را داشته باشند. زنان دارای تنوع نگرشی هستند؛ آنان با میزانی از دیدگاه‌ها و تجربیات منحصر به فرد، می‌توانند به رفع نگاه یک‌طرفه و تکتیره به مسائل در بحران‌ها کمک کنند. (آنکو جون بوریس، ۱۳۷۸، ص ۴۸) تنوع در نگرش به معنای وجود تعداد زیادی از دیدگاه‌ها، تجربیات، مهارت‌ها و پس‌زمینه‌های فرهنگی است. در ستادهای نظامی، این تنوع به چالش بردن فرضیات، ارائه ایده‌های جدید و بهبود حل مسائل در شرایط بحرانی می‌پردازد. زنان، با دیدگاه‌های خود، می‌توانند به تحلیل گسترده‌تر و عمیق‌تر از مسائل کمک کنند. مطالعات نشان داده است که تیم‌های متنوع، به‌خصوص در زمینه جنسیت، بهتر در حل مسائل پیچیده عمل می‌کنند. این به دلیل این است که زنان و مردان ممکن است به‌گونه‌ای بر مسائل تمرکز کنند که برخلاف یکدیگر است و این می‌تواند به ارائه راه‌حل‌های جدید کمک کند. این تنوع در تفکر می‌تواند به ارائه راه‌حل‌های نوین و بی‌نظیر برای چالش‌ها و تهدیدات ملی کمک کند. به‌کارگیری زنان در ستادهای نظامی باعث از بین بردن استریوتایپ‌ها می‌شود. حضور زنان در ستادهای نظامی نشان می‌دهد که همه افراد، بسته به توانایی‌ها و مهارت‌های خود، می‌توانند به دفاع از کشور خود کمک کنند. این به افزایش همبستگی و تقویت ستادهای نظامی کمک می‌کند و در نتیجه منافع ملی را حفظ می‌کند. استریوتایپ‌ها

معمولاً بر اساس تجربیات سطحی و کلی و نیازهای گذشته تشکیل می‌شوند. در مراکز نظامی، استریوتایپ‌های جنسیتی ممکن است زنان را در جایگاه فرد ضعیف، فاقد قدرت تصمیم‌گیری، یا محدود به وظایف پشتیبانی در نظر بگیرد. اما هنگامی که زنان در تمامی سطوح و موقعیت‌های نظامی حضور پیدا می‌کنند، آن‌ها این استریوتایپ‌ها را به چالش می‌کشند. حضور زنان در نقش‌های رهبری، عملیات نظامی، تحقیقات، فناوری و غیره، به نشانه‌ای از قدرت، توانایی و مهارت‌های گسترده آن‌ها تبدیل می‌شود. این حضور به یک دیدگاه جدید و گسترده‌تر از توانایی‌های جنسیتی منجر می‌شود و می‌تواند به چالش بردن استریوتایپ‌ها کمک کند. همچنین، زنان با توانایی‌های خود در حوزه‌های مختلف مانند کار با کودکان، پزشکی، روان‌شناسی و روابط عمومی، می‌توانند بیان کنند که قدرت و توانایی در یک نظامی نه تنها به قدرت فیزیکی محدود نیست، بلکه شامل توانایی‌های ذهنی، روحی، اجتماعی و حتی احساسی است. همچنین زنان می‌توانند در برقراری روابط بهتر با جوامع محلی، به‌ویژه در مناطق کنترل‌شده توسط ستادهای نظامی، کمک کنند. این می‌تواند به ساختن اعتماد محلی و کاهش تنش‌ها و حفظ منافع ملی کمک کند. جنس مؤنث معمولاً در درک و استفاده از اشارات غیرکلامی، از جمله زبان بدن، بیان چهره، چشم‌کردن و سایر اشارات غیرکلامی، ماهرتر است. این مهارت در ستادهای نظامی در زمان بحران می‌تواند کلیدی باشد، زیرا درک دقیق‌تر از احساسات و نیت‌های دیگران را فراهم می‌کند. زنان معمولاً در درک و رعایت تفاوت‌های فرهنگی ماهرتر هستند. این مهارت برای ستادهای نظامی بسیار مهم است، خصوصاً در مأموریت‌های خارجی که نیاز به درک دقیق از فرهنگ‌های محلی است. (آنکو جون بوریس، ۱۳۷۸، ص ۴۸)

زنان در سطوح بالایی از رهبری می‌توانند تأثیرگذار باشند. با استفاده از مهارت‌های رهبری خود، زنان می‌توانند در تصمیم‌گیری‌های بزرگ‌تر و استراتژیک تأثیرگذار باشند که این توانایی می‌تواند به حفظ منافع ملی کمک کند. (گری، ۱۳۷۶، ص ۱۶۸)

آنان معمولاً در سبک‌های رهبری مشارکتی و خدماتی بیشتر ماهر هستند. این نوع رهبری بر اساس ایجاد ارتباطات استوار، تعامل مستقیم، استماع فعال و ایجاد محیطی از احترام و اعتماد است.

نتیجه‌گیری

بررسی اثر حضور زنان در ستادهای نظامی در بحران‌ها به‌وضوح نشان می‌دهد که مشارکت زنان در فرآیندهای نظامی و تصمیم‌گیری نه تنها یک ضرورت اجتماعی و انسانی است، بلکه از منظر علمی نیز تأکيدات مثبتی بر آن وجود دارد. تحلیل‌های انجام‌شده با پذیرفتن تفاوت‌های جنسیتی درباره زنان نشان می‌دهد که زنان با ویژگی‌ها و توانمندی‌های خاص خود، می‌توانند به غنای تصمیم‌گیری در شرایط بحرانی کمک کنند که انواع این بحران‌ها در ستادهای نظامی عبارت‌اند از: بحران نظامی، امنیتی، منابع مالی و انسانی و فناوری؛ از این‌رو زنان می‌توانند در این بحران‌ها با

تصمیم‌گیری‌شان در زمینه‌های متعددی مؤثر بوده و بهتر از مردان نیز عمل کنند؛ برای مثال در بخش پزشکی و سلامت زنان می‌توانند با ویژگی مدیریت زمان، چندوظیفه‌ای و جزئی‌نگرشان مؤثر واقع شده و بهترین عملکرد را انجام دهند. همچنین در بخش‌های حفاظت و حراست و عملیات با داشتن ویژگی قدرت بینایی و شنوایی قوی می‌توانند در این حوزه مؤثر باشند. در بحث حضور زنان در بخش‌های مدیریت منابع مالی و انسانی، روابط عمومی و دانش و پژوهش هم زنان با داشتن ویژگی ارتباطات قوی‌تر نسبت به مردان، صبر و بردباری بیشتر و دقت بالا در این بخش‌ها هم می‌توانند عملکرد عالی داشته باشند. زنان حتی با نگرش گسترده خودشان، به‌ویژه در ارتباطات خارجی با رعایت بهتر اصول مذاکره می‌توانند در بخش حفاظت از تأمین منافع ملی نیز عملکرد بسیار خوبی داشته باشند. در نتیجه زنان با توانمندی‌های منحصر به فرد خود، می‌توانند در مدیریت بحران‌ها، نقش‌آفرینی مؤثری داشته باشند و با ویژگی‌های خاص خود، در بخش‌های مختلف، از جمله پزشکی، حفاظت و حراست، مدیریت منابع مالی و انسانی، روابط عمومی و دانش و پژوهش و همچنین در ارتباطات خارجی، عملکردی برجسته و اثربخش‌تر از مردان از خود نشان دهند.

منابع

- * قرآن کریم
- ** نهج البلاغه
- *** نهج الفصاحه
۱. فاضل لنکرانی، محمد، (۱۳۹۳)، *آیین کشورداری از دیدگاه امام علی؟ ع؟*، جلد اول، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ چهاردهم.
 ۲. آلن و باربارا پیس، (۱۳۸۲)، *چرا مردان به حرف زنان گوش نمی‌دهند...* (ترجمه محسن جده‌دوست و آذر محمودی)، تهران: انتشارات فصل سبز.
 ۳. ابن جبیر، محمد بن احمد، (۱۴۱۲ق)، *رحله بن جبیر*. بیروت، دار و مکتبه الهلال.
 ۴. افلاطون، (۱۳۹۴). *جمهوریت*، ترجمه فؤاد روحانی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی (آموزش انقلاب اسلامی).
 ۵. آقادی، میثم. (۱۳۹۴). *فرهنگ اصطلاحات نظامی نوین فارسی _ عربی*، اصفهان، مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه.
 ۶. آنکو جون بوریس، (۱۳۷۸)، *جلوه‌های زندگی یک زن*، ترجمه منیژه بهزاد، تهران، انتشارات توتیا.
 ۷. بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار فرماندهان نظامی و انتظامی (۱۳۶۹/۱۰/۲۲)
 ۸. بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار فرماندهان نیروی انتظامی جمهوری اسلامی (۱۳۹۴/۰۲/۶)
 ۹. بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در مراسم بیست‌و چهارمین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله) (۱۳۹۲/۰۳/۱۴)
 ۱۰. بیات، حسین. (۱۳۸۶). عوامل مؤثر در بروز خلاقیت و ابتکار فرماندهان در دوران دفاع مقدس، تهران، دانشگاه امام حسین؟ ع؟.
 ۱۱. پور من، پترای و ساواژ اسمیت، (۱۳۹۳)، *پزشکی اسلامی در دوره میانه*، ترجمه قربان بهزادیان‌نژاد، تهران، انتشارات پژوهشکده تاریخ اسلام.
 ۱۲. جمعی از نویسندگان، (۱۳۸۷)، *وفیات الانمه؟ ع؟*. قم، مؤسسه فرهنگی و اطلاع‌رسانی تبیان.
 ۱۳. جمعی از نویسندگان، (۱۳۸۸)، *کتاب زن*، جلد اول، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ سوم.
 ۱۴. جان‌گری، (۱۳۷۶)، *مردان مریخی زنان ونوسی*، ترجمه لوئیز عدلیب و اشرف عدیلی، تهران، نشر سیمرغ.
 ۱۵. جوزف، استیگلیتز، (۱۳۸۲)، *جهانی‌سازی و مسائل آن*، ترجمه محسن گلریز، جلد اول، تهران، نشر نی، چاپ دهم.
 ۱۶. حر عاملی، محمد بن الحسن بن الحر، (۱۴۱۳ق)، *تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*، جلد ۱۵، بیروت، مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث.
 ۱۷. حسنپور، حمید، (۱۴۰۱)، *جنگ کلاسیک (طرح‌ریزی اصول قواعد رزم)*، تهران، انتشارات دافوس.
 ۱۸. خامنه‌ای، سید علی، (۱۳۹۰)، *انسان ۲۵۰ ساله*، قم، مؤسسه فرهنگی هنری ایمان

۱۹. دادوند، حسین، (۱۳۹۷)، *مدافعان کرخه*، تهران، انتشارات سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی.
۲۰. رحمتی، محمدصادق، (۱۳۷۱). *روان‌شناسی اجتماعی معاصر*، تهران، انتشارات سینا.
۲۱. روزه پیره، (۱۳۷۰)، *روان‌شناسی اختلافی زن و مرد*، ترجمه حسین سروری، تهران، انتشارات جانزاده.
۲۲. شعاری‌نژاد، علی‌اکبر، (۱۳۷۳)، *روان‌شناسی رشد بزرگسالان در فراخنای زندگی*، تهران، انتشارات پیام آزادی.
۲۳. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۶۷)، *الکافی*، جلد اول، تهران، درالکتب الاسلامیه، چاپ سوم.
۲۴. کوت هورین، (۱۳۷۵)، *آیا پراسستی مردان از زنان پرترنند*، ترجمه: محمود بهزاد. تهران، انتشارات رودکی.
۲۵. لونی، محمدرضا و گروه همکاران، (۱۳۹۱)، *تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری در محیط نظامی*، تهران، انتشارات دافوس.
۲۶. لویکی، ریچ، (۱۳۸۵)، *اصول و فنون مذاکره*، مترجم: محمدجواد نائجی و محمدرضا حسومیان، تهران، نشر اختران.
۲۷. مجد، محمد، (۱۳۹۷)، *روان‌شناسی زن و مرد*، تهران، انتشارات مکیال.
۲۸. مطیری، رباب و گروه همکاران، (۱۴۰۰)، *حضور زنان در ارگان‌های نظامی از دیدگاه آموزه‌های اسلامی*، تهران، انتشارات جلوه کمال.
۲۹. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۹۷)، *پیام امام امیرالمؤمنین: شرح تازه و جامعی بر نهج‌البلاغه*، تهران، انتشارات امام علی ابن‌ابی‌طالب؟ع؟.
۳۰. میخائیل، اس و گروه همکاران، (۱۳۷۹)، *تبعیض جنسی*، ترجمه: فریبا شایگان، تهران، پیام زن، انتشارات دافوس.
۳۱. میری، زهرا سادات، (۱۴۰۲)، *شرح صدر در قرآن و روایات*. تهران: انتشارات بیکران دانش.
۳۲. نبوی، لطف‌الله، (۱۳۸۴)، *مبانی منطق و روش‌شناسی*. تهران: انتشارات دانشگاه تربیت‌مدرس.
۳۳. نصیری، عزت‌الله و گروه همکاران، (۱۳۹۳)، *آشنایی با ارکان ۱ و ۴ ستاد (با رویکرد نبرد ناهم‌تراز)*، تهران، انتشارات دانشگاه افسری امام علی؟ع؟.
۳۴. واقدی، ابو عبدالله محمد بن عمر بن واقد، (۱۴۰۹ق)، *المغازی*، جلد ۱ تا ۳، تحقیق: مارسدن جونسن، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، چاپ دوم.
۳۵. اسدی فر، رؤیا، خائف الهی، احمدعلی و رضائیان، علی، (۱۳۹۰)، «مدل شایستگی مدیران دولتی ایران (بر اساس صحیفه امام؟ره؟) رویکرد استراتژی تئوری دادمبنیاد»، *مدیریت دولتی*، ۳ (۸)، ص ۷۵-۹۲. https://jipa.ac.ir/article_24790.html
۳۶. حسنی فر، عبدالرحمن، (۱۳۸۳)، *دولت و امنیت اجتماعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*، «نشریه پژوهشی (دانشگاه امام صادق؟ع؟)»، شماره ۲۳. ۰. SID. <https://sid.ir/paper/484443/fa>
۳۷. رمضانپور نرگسی، قاسم، رمضانپور نرگسی، سمیه و غفاری، علی، (۱۳۹۴)، *عناصر*

- کلیدی مؤثر بر توسعه کارآفرینی فناورانه در شرکت‌های دانش بنیان مستقر در پارک‌های علم و فناوری در ایران. فصلنامه علمی پژوهشی توسعه کارآفرینی، ۸ (۴)، ۷۴۹-۷۶۶. doi: 10.059/jed.2016.5.۷۶۶
۳۸. کریمی، مظفر، (۱۳۸۸)، «راهبردهای تحقق عدالت اجتماعی و اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران»، تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، گروه پژوهشی اقتصاد، *پژوهش‌نامه* ۱۱.
۳۹. نظیفی، فاطمه، (۱۳۸۳)، توسعه مالی و رشد اقتصادی در ایران. پژوهش‌نامه اقتصادی، ۴ (۱۴)، ۹۷-۱۳۰. https://joer.tu.ac.ir/article_2988.html
1. Auspurg, Katrin, Jackle, Annette, (2017), "First equals most important? Order effects in vignette-based measurement", *Sociological Methods Research*, 46 (3), 490-539. <https://doi.org/10.1177/0049124115591016>
2. Bramsen, I, Dirkzwager, A. J, Van der Ploeg, H. M. (2014), "Predeployment personality traits and exposure to trauma as predictors of posttraumatic stress symptoms: A prospective study of former peacekeepers". *American Journal of Psychiatry*.
3. Cartwright, M. (2024, August 07). "First Battle of El Alamein", *World History Encyclopedia*. Retrieved from <https://www.worldhistory.org/article/2517/first-battle-of-el-alamein/>
4. Eliassy, S, Harsaj, F. (2015). "The impact of strategic human resource management on organizational performance". In 3rd National Conference on Entrepreneurship and Management of Knowledge-Based Businesses, Babolsar, Taroud Shomal Research Company, Mazandaran Comprehensive University of Applied Sciences.
5. Kundnani, Hans. (2011). "Germany as a Geo – Economic Power. Washington Quarterly", 34.
6. Lagarde, C. (2014). Economic inclusion and financial integrity—An address to the conference on inclusive capitalism. London, May 27. Retrieved September 9, 2015, from <https://www.imf.org/external/np/speeches/2014/052714.html>
7. Masood Asl, I, Akhavan Behbahani, A, Nosrati Nejad, F, Gholamreza Nejad, A. (2010), "The relationship between job satisfaction and Hertzberg's motivative-hygienic factors in staff of Yasouj hospitals", *Medical Sciences Journal of Islamic Azad University Tehran Medical Branch*, 20 (1), 52-7.